

Cilt / Volume: 13, Sayı / Issue: 25, Sayfalar / Pages: 136-154

Araştırma Makalesi / Research Article

Received / Alınma: 05.01.2023

Accepted / Kabul: 20.02.2023

NAKDİ SERMAYE AKTARIMI VE BORÇLU PORTFÖYÜ AÇISINDAN PARA VAKIFLARI: İSTANBUL ÖRNEĞİ (1710-1715)

Mehmet YILDIRIM¹

Öz

Bu çalışmada, İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'ndeki 26/30 No'lu vakıf muhasebe defteri incelenmiş; 1710-1715 yılları arasında İstanbul'da faaliyette bulunan toplam 120 para vakfı tespit edilmiştir. Çalışmada; ilgili para vakıflarının kredi verirken cinsiyet, meslek, unvan, sosyal statü ve dini mensubiyet bağlamında borçlulara yönelik tutum ve eğilimleri analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmada, borçluların kredi kullanım amaçları da değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, bahsi geçen vakıfların muhasebe kayıtlarındaki zimem bölümleri irdelenmiş; gerçekleştirdikleri kredi işlemleri tetkik edilmiştir. Edinilen bilgiler neticesinde; para vakıflarının kredi kullandırma işlemlerinde borçluların demografik farklılıkları, sınıfsal mensubiyetleri veya mesleki durumları açısından herhangi bir ayrımcılık gözetmedikleri tespit edilmiştir. Ancak, askerî zümre mensuplarının reâyâ kesimine nazaran vakıflardan daha fazla kredi kullandıkları saptanmıştır. Elde edilen bulgular, modern bankacılık sisteminin gelişmediği Osmanlı iktisadi yapısında, para vakıflarının nakdî sermaye aktarımında önemli bir finans müessesesi işlevi gördüğünü ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Para Vakıfları, Muhasebe Defteri, Kredi İşlemleri, İstanbul.

Jel Kodları: N13, N23, N93.

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-posta: mehm3tyldrm@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7156-3025.

Atıf/Citation

Yıldırım, M. (2023). Nakdî sermaye aktarımı ve borçlu portföyü açısından para vakıfları: İstanbul örneği (1710-1715). *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(25), 136-154.

CASH WAQFS IN TERMS OF THE TRANSFER OF CASH CAPITAL AND THE DEBTOR PORTFOLIO: THE CASE OF ISTANBUL (1710-1715)

Abstract

In this study, 26/30 Numbered waqf accounting book in the Istanbul Mufti's Sher'iyye Records Archive was examined; a total of 120 cash waqfs operating in Istanbul between 1710 and 1715 were identified. In the study, the attitudes and tendencies of the related cash waqfs towards borrowers in the context of gender, profession, title, social status and religious affiliation while granting loans were analyzed. In addition, the purpose of borrowers' loan usage was also evaluated in the study. Within this framework, the relevant sections of the accounting records of the related waqfs have been examined and the credit transactions they have carried out have been examined. As a result of the information obtained; It has been determined that cash waqfs do not discriminate in any way in terms of demographic differences, class affiliation or professional status of borrowers in the loan origination transactions. However, it has been found that members of the military coterie use more loans from waqfs than the real sector. The findings obtained reveal that in the Ottoman economic structure, where the modern banking system has not developed, cash waqfs serve as an important financial institution in the transfer of cash capital.

Keywords: Cash Waqfs, Accounting Book, Credit Transactions, Istanbul.

Jel Codes: N13, N23, N93.

1. GİRİŞ

Vakıfların Osmanlı iktisadi ve içtimai yapısının şekillenmesinde önemli etkileri olmuştur. Osmanlı Devleti'nde toplumun muhtelif kesimlerinin kamusal ihtiyaçları, vakıf sistemi ağıyla karşılanmıştır. Vakıflar vasıtasıyla tesis edilen müesseselerin başında eğitim, sağlık, ulaşım, bayındırlık, din gibi kamusal hizmet birimleri gelmiştir. Bununla birlikte çeşme, su yolu, sebil, medrese, mektep, çarşı, han, hamam gibi yapılar da vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Vakıflar ifa ettikleri bu hizmetler vasıtasıyla merkezi devlet bütçesine önemli katkılar sağlamıştır. Günümüzün modern devletlerinin bu hizmetleri finanse etmek için bütçelerinden ayırdıkları pay göz önünde bulundurulduğunda, vakıfların Osmanlı ekonomisine sağladığı katkılar daha iyi anlaşılacaktır (Armağan, 2006, s. 169-171).

Osmanlı'da vakıflar, sadece içtimai hizmetleriyle değil; iktisadi faaliyetleriyle de ön plana çıkmışlardır. Vakıfların iktisadi faaliyetleri, Osmanlı'ya özgü finans müesseseleri olan para vakıfları vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Para vakıfları toplumun muhtelif kesimlerinin nakdi taleplerinin karşılanmasında etkin rol oynamışlardır (Dumlu, 2015, s. 304).

Vakıfların özellikle iktisadi işlevlerini irdeleyebilmek için Şer'iyye sicillerinde yer alan muhasebe defterlerinin incelenmesi gerekir. Çünkü Şer'iyye sicilleri, Osmanlı iktisadi ve içtimai yapısının ortaya çıkarılmasında asli kaynaklar niteliğindedir. Şer'iyye sicillerinde, Osmanlı dönemine ait pek çok yazılı kaynak bulunmaktadır. Bu kaynakların arasında birçok vakfın muhasebe defterleri de yer almaktadır. Vakıfların uygulama sahasındaki işleyişlerini

gösteren bu muhasebe defterlerindeki kayıtlar, iktisadi faaliyetlerin ortaya çıkarılmasında oldukça önemlidir (Yıldırım, 2022, s. 1-2).

İlgili literatür incelendiğinde, vakıflar üzerinde yapılan akademik çalışmaların çoğunlukla vakfiyelerden oluştuğu görülmüştür.² Ancak vakıfların sadece vakfiyeler üzerinden incelenmesi, vakıfların iktisadi faaliyetlerinin detaylı olarak ortaya çıkarılmasında yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, vakıf muhasebe defterlerinin tetkik edilmesi gerekmektedir. Çünkü muhasebe defterlerinde, vakfiyelerde yer almayan pek çok bilgi kaydedilmiştir (Yıldırım & Oktar 2022, s. 95). Örneğin vakfiyelerde; vakfin kuruluş amacı, kurucuların isim ve unvanları, sermayesi, uygulanacak faiz oranı, elde edilecek gelirin sarf edileceği hizmetler gibi sınırlı bilgilere yer verilmiştir (Özgüdenli, 2012, s. 467). Muhasebe defterlerinde ise vakıfların gelir ve gider kalem kayıtları, gerçekleştirdikleri kredi işlemleri, kredi verilen kişilerin demografik bilgileri, vakıf bünyesinde istihdam edilen vazifelilere ödenen ücretler gibi teferruatlı bilgiler kaydedilmiştir. Muhasebe defterlerinde yer alan bu bilgiler aynı zamanda incelenen dönemin ekonomik koşulları hakkında önemli bilgiler içermektedir (Durmuş & Bektaş, 2017, s. 196-209). Bu bağlamda; çalışmanın ana kaynağını İstanbul Müftülüğü Şer’iyye Sicilleri Arşivi Evkâf Muhasebeciliği Mahkemesi’nin 26/30 No’lu muhasebe defteri oluşturmuştur. Bu muhasebe defterinde, 1710-1715 yılları arasında İstanbul’da faaliyette bulunan ve zimem bölümleri kaydedilen toplam 120 para vakfı tespit edilmiştir.

İlgili bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı, para vakıflarının kredi verirken kişilerin demografik özellikleri, sosyal konumları ve mesleki durumları özelinde ayrımlar gözetip gözetmediğini ortaya çıkarmaktır. Ayrıca borçluların kredi kullanım amaçları irdelenerek vakıfların finansal ve ekonomik yapı üzerindeki etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, vakıfların gerçekleştirdikleri kredi işlemleri kapsamlı bir şekilde incelenerek vakıflardan kredi alanlar farklı kriterlere göre tasnif edilmiştir.

2. VAKFIN TANIMI VE OSMANLI DEVLETİ’NDEKİ YERİ

Kelime olarak *durmak*, *durdurmak*, *alıkoymak* anlamlarına gelen vakıf; terim olarak *Bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi* şeklinde tanımlanmaktadır (Günay, 2012, s. 475). Türk-İslâm medeniyetinin en önemli müesseselerinden olan vakıfların

²Para vakıfları konusunu vakfiyeler üzerinden aktaran bazı çalışmalar için bkz.; Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. asır türk vakıflarının iktisadi boyutu, *Vakıflar Dergisi*, 1984; İsmail Kurt, *Para vakıfları nazariyat ve tatbikat*, Ensar Neşriyat, 1996; Tahsin Özcan, *Osmanlı para vakıfları: kanûni dönemi üsküdar örneği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003; Mehmet Bulut & Cem Korkut, Finansal istikrar ve para vakıfları etkisi: rumeli para vakıfları örnekleri, *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi*, 2(1), 2016; Çiğdem Gürsoy & Mehtap Özdeğer, Ebediyete bakış: balat şer’iyye sicillerinde para vakfı kayıtları, *Bellekten*, 86(306), 2022.

tanımı, fıkıh mezheplerinin farklı görüşlerinden dolayı değişkenlik göstermiştir. Ebû Hanîfe vakfı, *Vakfedenin mülk bir aynı mülkiyetinde tutarak menfaatini fakirlere veya bir hayır cihetine tasadduk etmesi* olarak ifade etmiştir (Akgündüz, 1988, s. 30). Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed vakfı, *Menfaati insanlara ait olmak üzere mülk bir aynı Allah'ın mülkü olarak temlik ve temellükten ebediyen alıkoymak* şeklinde tarif etmişlerdir (Aydın, 1999, s. 253). Mâlikî fakihleri ise vakfı, *Takdirenden de olsa mülkiyeti verende kalmak üzere bir şeyin menfaatinin var olduğu sürece teberru edilmesi* şeklinde tanımlamışlardır (Caner, 2021, s. 491).

Vakıf kelimesinin Kur'an'da geçmemesi kökeni hakkında birtakım tartışmalara yol açmıştır. Ancak Kur'an'da vakıf müessesesinin doğuşuna vesile olacak bazı ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelerin başında; *Allah yolunda mal harcamak* (el-bakara 2/195, 261), *İyilik yapmada yardımlaşmak* (el-mâide 5/2) ve *Hayrat yapmakta yarışmak* (el-bakara 2/148) gelmektedir. Görüldüğü gibi; vakıfların temelinde yardımlaşma, dayanışma, vicdani sorumluluk gibi manevi değerler yatmaktadır (Yediyıldız, 2012, s. 479).

Vakıfların işlevleri tarihsel süreç içerisinde zamana ve mekâna bağlı olarak değişiklikler göstermiş; her toplumda farklı şekillerde uygulanmıştır. Vakfın kökeni hakkında kesin bir tarih olmamakla birlikte, Babiller ve Sümerliler'de vakfa benzer müesseselerin varlığına dair izlere rastlanılmıştır (Yıldırım, 2022, s. 7). Örneğin; Babiller'de dindar bir kişi ruhunun selameti için bir mabet yaptırmış; rahibin oturması için de bir mülk hibe etmiştir. Bunun yanı sıra Roma, Bizans ve Eski Yunan'da da vakıflara benzer yapıların olduğu bilinmektedir. Ancak insani ve dini gayelerle kurulan bütün yapılara vakıf demek doğru değildir. Çünkü vakıflar; Allah'a yakınlaşmak ve rızasını kazanmak amacıyla kuruldukları için dini yönleri bulunmaktadır (Bayartan, 2008, s. 158; Yıldırım & Oktar, 2020, s. 97).

Vakıflar, Osmanlı toplumunun iktisadi ve içtimai hayatında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Nitekim Osmanlı Devleti kendisinden önce var olan vakıf müessesesini başarılı bir şekilde uygulamıştır. Bununla birlikte Osmanlı döneminde vakıfların önemli bir kısmı askerî zümreye mensup kişiler tarafından kurulmuştur. Bu durum, vakıfların devlet yöneticileri tarafından desteklendiğini ve teşvik edildiğini göstermektedir. Bu destek ve teşvikler, vakıfları mali sistem içerisinde önemli bir yere getirmiştir (Özcan, 2003, s. 3-4). Osmanlı Devleti'nde vakıfların ifa ettiği içtimai hizmetler şu şekilde sınıflandırılmıştır:

Altyapı ve Bayındırlık Hizmetleri: Vakıflar; zâviye, han, çarşı, bedesten, dükkân, imalathane gibi yapıları toplumun faydasına tahsis etmişlerdir. Ayrıca yol, köprü, çeşme, sebil, su yolları gibi yapılar da vakıflar tarafından finanse edilmiştir.

Dini ve Kültürel Hizmetler: Başta cami ve mescit olmak üzere; kütüphane, medrese, tekke gibi müesseselerin kuruluşunda vakıflar oldukça etkili olmuşlardır.

Eğitim Hizmetleri: Osmanlı Devleti'nde eğitim faaliyetleri için merkezi bütçeden pay ayrılmamış; bu hizmetler vakıflar tarafından yürütülmüştür. Bu çerçevede, mahalle mekteplerinden yüksek dereceli eğitim kurumlarına kadar bütün hizmetler vakıflar vasıtasıyla finanse edilmiştir.

Sağlık Hizmetleri: Osmanlı'da dârüşşifâ gibi sağlık hizmetlerinin yönetilmesinde ve sürdürülmesinde vakıflar etkin bir rol oynamıştır. Ayrıca yoksulların tedavi masrafları, bakımları ve ilaçları da vakıflar tarafından temin edilmiştir.

Sosyal Güvenlik ve Dayanışma Hizmetleri: Vakıflar, sosyal yardımlaşma ve dayanışmada önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Örneğin; Yeniçerilerin ve esnaf gruplarının muhtaç durumda olan mensuplarına yardım etmek için kurdukları sandıklar, vakıf sistemiyle işletilmiştir.

Hayır Hizmetleri: Vakıfların önemli faaliyetleri arasında hayır hizmetleri gelmektedir. Öğrencilere yemek verilmesi, burs bağlanması ve diğer ihtiyaçlar vakıflarca karşılanmıştır. Ayrıca vakıflar, yoksullara yemek dağıtım faaliyetlerini de sürdürmüşlerdir (Özcan, 2003, s. 8-9).

Bahsi geçen hizmetlerden anlaşıldığı üzere, tarihimizde iz bırakan ve günümüze ulaşan pek çok mimari yapı Osmanlı vakıfları tarafından inşa edilmiştir. Bununla birlikte vakıflar, sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleriyle Osmanlı toplumunda yoksullaşmayı önlemiştir. Bu durum, günümüz modern devletlerinin ifa ettiği pek çok kamusal hizmetin Osmanlı'da vakıflar tarafından yürütüldüğünü ve finanse edildiğini ortaya çıkarmaktadır.

3. OSMANLI PARA VAKIFLARI

Para vakıflarını *sadaka* kavramı bağlamında ele almak konunun mahiyeti açısından oldukça önemlidir. *Âdemoğlu öldüğü zaman amel defteri kapanır. Üç kimse bundan müstesnadır: devamlı sadaka/sadaka-i câriye verenlerin, topluma fayda veren ilmi bir eseri veya kendisine hayırlı evladı olan bir kimsenin amel defteri kapanmaz.* (Müslim, Vasiyye, 14; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 14; Nesaî, Vesâyâ, 8), *Veren el alan elden hayırlıdır. Yardım etmeye, geçimini*

üstlendiğin kimselerden başla! Sadakanın hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilendir. Kim insanlardan bir şey istemezse, Allah onu kimseye muhtaç etmez. Kim de tokgözlü olursa, Allah onu zengin kılar. (Buhârî, Zekât 18, Nefekât 2; Müslim, Zekât 94-97, 106, 124). Hadislerde görüldüğü gibi sadaka-i câriye sürekli zikredilmiştir. Bu nedenle, vakıf kurmanın altında yatan başlıca gayenin, sadaka verme isteğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü sadaka verme, Allah'a yakınlaşmak ve rızasını kazanmak amacıyla menkul veya gayrimenkulün özel mülkiyetten çıkarılarak feragat edilmesidir. Görüldüğü üzere, Allah'a yakınlaşma inancı diğer vakıflarda olduğu gibi para vakıflarında da başlıca etken olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren vakıfların bir türü olarak yaygınlaşarak kurumsallaşan para vakıfları, sermayeleri nakdî varlıklardan oluşan müesseselerdir (Mandaville, 1979, s. 290; Korkut & Bulut, 2017, s. 169). Para vakıfları, çağdaş bankacılık sisteminin gelişmediği Osmanlı'da, toplumun ticari ve bireysel finansman ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuşlardır. Para vakıfları verdikleri kredi karşılığında %10 ile %15 arasında getiri sağlamış; elde ettiği gelirleri vakfiyelerde belirlenen hizmetlerin finansmanına tahsis etmişlerdir (Aydın, 2014, s. 88; Karaduman, 2020, s. 88; Şahin, 2020, s. 188).

Osmanlı Devleti'nde eğitim, sağlık, bayındırlık ve dini hizmetler ekseriyetle vakıflar tarafından yürütülmüştür. Yoksullara yardım edilmesi, öğrencilere burs verilmesi, kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması gibi pek çok içtimai hizmet para vakıfları tarafından finanse edilmiştir. Bunların yanı sıra sel, yangın, deprem, hastalık gibi salgın ve doğal afet durumlarında afetzedelerin zaruri ihtiyaçlarını da gidermişlerdir (Türkoğlu, 2013, s. 189; Semiz, 2016, s. 92). Para vakıflarının bu işlevleri, bireysel tasarruf ve servetleri kamusal hizmetlere dönüştüren müesseseler olduklarını göstermektedir.

4. PARA VAKIFLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Para vakıflarının Osmanlı'dan önce var olduğuna dair herhangi bir arşiv kaydına ulaşılamamıştır. Osmanlı arşiv kaynaklarında tespit edilen ilk para vakfı, 1423 yılında Hacı Muslihiddin bin Halil Vakfı bünyesinde kurulmuştur. Edirne'de kurulan bu vakıf için 10.000 akçe vakfedilmiştir (Mandaville, 1979, s. 290). Ayrıca 1442 yılında Osmanlı Valisi Balaban Paşa, bu vakfa 30.000 akçe aktarmıştır. II. Mehmet döneminde para vakıflarının sayısında artışlar yaşanmıştır. Bu dönemde en çok dikkat çeken para vakfı, II. Mehmet'in Yeniçeri Ocağı'nın et ihtiyacının karşılanmasını sübvans etmek amacıyla kurduğu vakıftır (Uzunçarşılı, 1988, s. 254; Tabakoğlu, 2009, s. 243). II. Mehmet'in 24.000 altını aktardığı bu vakıf, Osmanlı padişahları tarafından kurulan ilk para vakfidir (Kayahan & Görkaç, 2009, s. 214).

Osmanlı Devleti'nin sınırları XVI. yüzyılın sonralarına doğru genişlemeye başlamıştır. Giderek büyüyen Osmanlı Devleti'nde vakıfların denetiminin sağlanabilmesi amacıyla 1587 yılında Haremeyn Evkâf Nezâreti kurulmuştur. Vakıfların örgütlenme süreci I. Abdülhamit'in 1774 yılında Hamidiye vakıflarını kurmasıyla devam etmiştir. Hamidiye vakıfları 1788 yılında II. Mahmut'un kurduğu Mahmudiye vakıflarıyla birleştirilerek Evkâf-ı Hamidiye ve Mülhakâtı İdaresi oluşturulmuştur (Öztürk, 1995, s. 67). Bunların yanı sıra Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında II. Mahmut tarafından lağvedilmesinden sonra Yeniçerilerin oluşturduğu Orta Sandığı ile diğer vakıflar Darphane-i Âmire Nezâreti'ne bağlanmışlardır. 1826 yılında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, 1831 yılında ise Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği kurulmuştur. Böylelikle vakıfların her türlü işlem ve davalarına bakan bir idari birim oluşturulmuştur (Öztürk, 1986, s. 4-6).

II. Meşrutiyet'ten sonra para vakıflarının tek elden yönetilmesi amacıyla Terekât ve Nukûd-u Mevkûfe Kalem'i kurulmuştur. Bu dönemde Evkâf Nezâreti'nin varlıkları, devletin bütçe açıklarını kapatmak için kullanılmıştır. 1908 yılında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlı Nukûd-u Mevkûfe sandıklarında yaklaşık 90.000 Osmanlı lirası bulunmaktaydı. Bu paralar, bir yılda 11.000'in üzerinde muâmele-i şer' iye işlemi uygulanarak işletilmiştir (Çiftçi, 2004, s. 97). 1925 yılında nakdî varlıkların muâmele-i şer' iyye işlemiyle borç verilmesi yasaklanmıştır. 1930 yılında Nukûd-u Mevkûfe Müdürlüğü Vakıf Paralar Müdürlüğü'ne dönüştürülmüş; 1954'te ise 50 milyon TL değerindeki vakıf paraları Türkiye Vakıflar Bankası'na sermaye olarak aktarılmıştır (Yıldırım, 2022, s. 13).

5. PARA VAKIFLARI NAKİT İŞLETME YÖNTEMLERİ

İslâm dini faizi yasakladığından dolayı, Osmanlı Devleti'nde faizli alışveriş işlemi yapmak yasaktı. Bu nedenle, para vakıfları kredi verirken faize bulaşmamak için Osmanlı uleması tarafından geliştirilen birtakım nakit işletme yöntemlerini kullanmışlardır. Bu yöntemler; muâmele-i şer' iyye, bey' işlemleri (bey' bi'l-vefâ, bey' bi'l-istiğlâl), karz-ı hasen, mudârebe ve bidâa'dır (Yıldırım, 2022, s. 16).

5.1. Muâmele-i Şer' iyye

Kelime olarak *iş*, *çaba*, *çalışma* anlamlarına gelen muâmele; terim olarak *Karşılıklı etkileşim sağlayan işlem* şeklinde ifade edilmektedir. Muâmele- şer' iyye işlemi ise faiz yasağını aşmaya yönelik bir hile-i şer' iyye yöntemidir. Diğer bir ifadeyle, muâmele-i şer' iyye faize doğrudan bulaşmamak amacıyla, nakdî işlemlerin ticari akit gibi gösterilerek bu işlemi meşrulaştırma çabasıdır (Aybakan, 2020, s. 317).

5.2. Bey'İşlemleri

Kelime olarak *mübadele* anlamına gelen bey'; terminolojik açıdan *Mülkiyeti nakleden akidlerin en yaygın olanı, satım akdi* şeklinde tanımlanmaktadır (Bardakoğlu, 1992, s. 13). Ayrıca tarafların hak ve sorumluluklarından kaynaklanan farklı bey'bi'l-vefa ve bey'bi'l istiğlâl gibi işlem yöntemleri de türetilmiştir (Özcan, 2003, s. 70).

Bey'bi'l-vefa, *Bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satılmasını konu edinen satış akdi* şeklinde tarif edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, bey'bi'l-vefa fon sahiplerinin kredi verme işlemlerinde teminat istemeleridir (Bayındır, 1992, s. 20). Bey'bi'l istiğlâl ise bey' bi'l-vefa ile bağlantılı bir finans kaynağı olup özellikle günümüz katılım bankalarının ekseriyetle uyguladığı bir yöntemdir. İstiğlâl, gelir elde etmeyi istemek anlamına gelmektedir. İslâm Hukuku'ndaki tarifi ise *Mal sahibinin kendisine kiraya vermek şartıyla malını/eşyasını satmasıdır*. Bey'bi'l istiğlâl, kiralama şartlı satım aktidir. İstiğlâl'in bey'bi'l-vefadan farkı, finansör alacağını tahsil edinceye kadar borçludan aldığı gayrimenkul üzerinden gelir sağlayarak faydalanmasıdır (Kaan, 2018, s. 238-239).

5.3. Karz-ı Hasen

Etimolojik açıdan *kesip koparmak, karşılık vermek* manalarına gelen karz; terim olarak *Geri ödemek üzere verilen mal veya birine ödünç/borç verme* şeklinde ifade edilmektedir. Karz-ı hasen ise karşılıksız, diğer bir ifadeyle faizsiz kredi verme anlamına gelmektedir (Apaydın, 2001, s. 520). Karz-ı hasen faize alternatif bir finansman uygulaması olmasına karşın, vakıflar tarafından pek tercih edilmemiştir. Kredi işlemlerinde sadece güven faktörünün yeterli görülmemesi ve verilen ödünç paraların geri ödenmemesi ihtimalinden dolayı, bu yöntem para vakıflarınca pek tercih edilmemiştir. Muâmele-i şer'iyeye, bey'bi'l istiğlâl, bey'bi'l-vefa gibi para işletme yöntemleri vakıflara gelir kaynağı olmalarına karşın; aynı durum karz-ı hasen işleminde söz konusu olmamıştır (Özcan, 2003, s. 73).

5.4. Mudârebe ve Bidâa

Etimolojik olarak *yol tepmek* anlamına gelen mudârebe; terminolojik açıdan *Kâr paylaşımı esasına dayanan emek-sermaye ortaklığı* şeklinde tanımlanmaktadır. Mudârebe işleminde bir taraf sermaye, diğer taraf emeğini ortaya koyar; elde edilen kâr ise ortaklar arasında paylaşılırdı. Zarar durumunda emeğini ortaya koyan kişinin herhangi bir sorumluluğu yoktu. Ziyanın tek yüklenicisi sermaye sahibiydi (Kallek, 2020, s. 358). Bidâa ise kelime olarak *Ticari eşya, özelde ibda yoluyla işletilen sermaye* anlamlarına gelmektedir (Gedikli, 1999, s. 262). Vakıf literatüründe ise bidâa, vakıf paralarının hayır sahibi kişi tarafından işletilerek elde

edilen kârın vakfa verilmesidir. Vakıf parasını işleten kişi bunu hiçbir karşılık bekletmeden yapmalıdır. Ancak mudârebe ve bidâa yöntemleri vakıflar tarafından pek tercih edilmemiştir (Özcan, 2003, s. 75).

6. VAKIFLARDAN KREDİ ALAN BORÇLULAR

Vakıflardan kredi alanların tespit edilmesiyle, iktisadi birimlerin borçlanma tercihleri ile üretim ve tüketim eğilimleri hakkında önemli bilgiler elde edilebilir. Bu bilgilerden hareketle de ilgili dönemin iktisadi durumuna ait bulgulara ulaşılabılır.

İncelenen 30 No'lu muhasebe defterinde, 1710-1715 yılları arasında İstanbul'da faaliyette bulunan toplam 120 vakfın borçlularının bilgilerine zimem bölümünde ulaşılmıştır. İlgili vakıfların zimem bölümleri incelendiğinde; borçluların cinsiyetleri, unvanları, meslekleri, toplumsal statüleri, mensubu oldukları din gibi demografik bilgileri tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, borçlular demografik özelliklerine göre kategorize edilmiş; ayrıca kredi kullanım amaçları irdelenmiştir.

6.1. Cinsiyet Açısından Borçlular

İncelenen 30 No'lu muhasebe defterine göre, vakıfların kredi verirken cinsiyet hususunda ayrımcılık yapmadıkları tespit edilmiştir. Ancak erkeklerin hem sayı hem de miktar açısından kadınlara nazaran daha fazla kredi aldıkları görülmüştür. Bu durum, vakıfların kredi verirken kadınlara karşı daha ihtiyatlı veya tedbirli olduğu anlamı taşımamaktadır. Nitekim hiçbir vakfın muhasebe kaydında böyle bir ayrıma rastlanılmamıştır. Bu çerçevede; vakıfların kadın ve erkeklere verdiği toplam kredi miktarları ve oranları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Cinsiyet Açısından Borçlular (1710-1715)

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Kişi Oranı (%)	Kredi Tutarı (Akçe)	Kredi Oranı (%)	Kişi Başına Düşen Kredi Tutarı (Akçe)
Erkek	2.098	85,88	11.703.994	95,49	5.578
Kadın	345	14,12	552.476	4,51	1.601
Toplam	2.443	100,00	12.256.470	100,00	-

Kaynak: İMŞSA, Evkâf Muhasebeciliği Mahkemesi 26/30 No'lu Muhasebe Defteri.

İşlem sayısı bazında kullanılan kredilerin %85,88'ini erkekler, %14,12'sini kadınlar oluşturmuştur. Vakıfların verdiği toplam kredi tutarının %95,49'unu erkekler, %4,51'ini kadınlar kullanmışlardır. Kişi başına düşen kredi tutarına bakıldığında, bir erkeğin kullandığı ortalama kredi 5.578 akçe; bir kadının kullandığı ortalama kredi ise 1.601 akçe olarak hesaplanmıştır. Bu veriler, XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomik yapısında erkeklerin

kadınlara nispeten iktisadi hayatta daha etkin olduğunu göstermektedir. Oranlar kadınlar lehine değişmekle birlikte, erkeklerin iktisadi hayattaki ağırlıkları halen devam etmektedir.

6.2. Dini Mensubiyet Açısından Borçlular

Muhasebe defterinin zimem bölümlerinde yer alan kayıtlardan, borçluların dini mensubiyet bilgilerine ulaşılmıştır. Zimem bölümlerinde Müslümanlar ekseriyetle isim, unvan veya meslekleriyle kaydedilirken; gayrimüslim erkekler *zimmî*, kadınlar ise *zimmîye* şeklinde kaydedilmiştir. Bu kayıt yöntemi, vakıf borçlularının dini mensubiyet bağlamında cinsiyet tasnifi yapmaya imkân vermiştir. Buna göre, vakıflardan kredi alan Müslüman ve gayrimüslim erkek ve kadınlarla ilgili veriler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Borçluların Dini Mensubiyetleri (1710-1715)

Dini Mensubiyet	Kişi Sayısı	Kişi Oranı (%)	Kredi Tutarı (Akçe)	Kredi Oranı (%)	Kişi Başına Düşen Kredi Tutarı (Akçe)
Müslüman Erkek	1.945	79,62	11.378.064	92,83	5.849
Müslüman Kadın	245	10,03	353.756	2,89	1.443
Gayrimüslim Erkek	153	6,26	325.930	2,66	2.130
Gayrimüslim Kadın	100	4,09	198.720	1,62	1.987
Toplam	2.443	100,00	12.256.470	100,00	-

Kaynak: İMŞSA, Evkâf Muhasebeciliği Mahkemesi 26/30 No’lu Muhasebe Defteri.

İşlem sayısı bazında, kredilerin %79,62’sini Müslüman erkekler, %10,03’ünü Müslüman kadınlar; %6,26’sını gayrimüslim erkekler ve %4,09’unu gayrimüslim kadınlar oluşturmuştur. Vakıfların verdikleri toplam kredi tutarının ise %92,83’ünü Müslüman erkekler, %2,89’unu Müslüman kadınlar, %2,66’sını gayrimüslim erkekler ve %1,62’sini gayrimüslim kadınlar kullanmıştır. Bu veriler, vakıfların kredi verirken kişilerin dini mensubiyetleri açısından ayırım gözetmedikleri gibi cinsiyet ayrımcılığı yapmadıklarını da tekrar teyit etmektedir.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda sarrafların önemli bir kısmının Yahudi oldukları; XVIII. yüzyıldan itibaren ise bu mesleği ifa edenlerin çoğunlukla Ermeni oldukları ileri sürülmüştür (Köse, 2016, s. 80). XVIII. yüzyılda İstanbul’da faaliyette bulunan para vakıfları sarraflara kredi sağlamışlardır. Sarraflar aldıkları bu kredileri daha yüksek faiz oranlarıyla müteşebbislere vermişlerdir (Pamuk, 2004, s. 11-12; Çizakça, 1995, s. 314). Bu nedenle veriler değerlendirilirken, vakıflardan kredi alan gayrimüslimlerin ekseriyetle sarraf olduklarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

6.3. Mesleki Açından Borçlular

İncelenen vakıf muhasebe defterinin zimem bölümlerinde, ekseriyetle borçluların isimlerinin önünde unvanlarının veya mesleki bilgilerinin kaydedildiği görülmüştür. Bu unvan ve mesleki bilgilerden, borçlular askerî zümre veya reâyâ sınıfı şeklinde tasnif edilmiştir. Yapılan tasnifâtlar sonucunda, vakıfların gerek askerî zümre gerekse reâyâ sınıfına mensup kişilere kredi verdikleri; ancak askerî zümre mensuplarının reâyâ sınıfına nazaran daha çok kredi aldıkları tespit edilmiştir.

6.3.1. Askerî Zümreye Mensup Borçlular

Osmanlı'da sosyal yapı; askerî zümre ve reâyâ sınıfından oluşmaktaydı. Söz konusu iki sosyal kesimi birbirinden ayıran başlıca unsur vergiydi. Vergi muafiyeti bulunan askerî zümre, tüm devlet görevlilerini kapsamaktaydı (Çizakça, 2004, s. 87). 30 No'lu muhasebe defterindeki kayıtlardan; askerî zümreye mensup saray görevlilerinin, vakfın yöneticilerinin, cami ve mescit görevlilerinin, ilmiye vazifelilerinin ve askerî rütbelilerinin kredi kullandıkları görülmüştür. Bu çerçevede, vakıflardan kredi alan askerî zümre mensuplarının mesleki bilgileri ve aldıkları kredi tutarları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Askerî Zümreye Mensup Borçlular (1710-1715)

Meslek Türü	Kişi Sayısı	Kişi Oranı (%)	Kredi Tutarı (Akçe)	Kredi Oranı (%)	Kişi Başına Düşen Kredi Tutarı (Akçe)
Mütevellî	85	9,63	710.321	9,80	8.356
Müezzîn	75	8,49	629.483	8,69	8.393
Kâtip	71	8,04	622.102	8,59	8.762
Subaşı	69	7,81	583.613	8,06	8.458
Haseki	55	6,23	556.889	7,69	10.125
İmam	49	5,55	534.321	7,38	10.897
Molla	45	5,10	510.982	7,05	11.355
Çavuş	44	4,98	456.458	6,30	10.374
Müderriş	35	3,96	448.756	6,19	12.821
Kayyım	32	3,62	434.924	6,00	13.591
Mîr	30	3,40	405.279	5,59	13.509
Şehzâde	29	3,28	208.610	2,88	7.193
Câbî	27	3,06	205.689	2,84	7.618
Bevvâb-ı Sultânî	23	2,60	95.189	1,31	4.138
Çuhadar	22	2,49	89.820	1,24	4.082
Kadı	21	2,38	85.345	1,18	4.064
Beşe	21	2,38	83.459	1,15	3.974

Paşa	20	2,27	82.303	1,14	4.115
Nâzır	19	2,15	80.328	1,11	4.227
Yesârî	18	2,04	52.920	0,73	2.940
Muallim	17	1,93	52.892	0,73	3.111
Halife	15	1,70	49.879	0,69	3.325
Hatip	13	1,47	47.894	0,66	3.684
Sancak Beyi	11	1,25	43.749	0,60	3.977
Sipâhî	9	1,02	37.593	0,52	4.177
Râcil	8	0,91	35.790	0,49	4.473
Donanma Ağası	8	0,91	35.315	0,49	4.414
Yeniçeri	7	0,59	32.639	0,45	4.662
Cüнді	5	0,57	31.984	0,44	6.378
Toplam	883	100,00	7.244.526	100,00	-

Kaynak: İMŞSA, Evkâf Muhasebeciliği Mahkemesi 26/30 No'lu Muhasebe Defteri.

Elde edilen verilerden, askerî zümreye mensup 29 farklı meslek grubundan toplam 883 kişinin vakıflardan kredi aldığı anlaşılmaktadır. Askerî zümre mensupları arasında işlem sayısı ve kredi tutarı bazında mütevellî³ ilk sırada yer almıştır. Mütevellî'nin ekseriyetle görevli oldukları vakıflardan kredi aldıkları görülmüş; hatta vazifelileri bittikten sonra bile vakıflardan *mütevellî-i sâbık* sıfatıyla borç aldıkları tespit edilmiştir. Bu durum, mütevellîlerin başka mesleklerle veya farklı ticari faaliyetlerde iştigal ettiklerini göstermektedir. Ancak sadece mütevellîlerin değil; diğer askerî zümre mensuplarının da farklı ticari faaliyetlerde buldukları düşünülmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasındaki savaşa bağlı olarak yaşanan ekonomik gerileme ve enflasyon, askerî zümre mensuplarını temel ihtiyaçlarını giderme noktasında kredi kullanmaya mecbur bırakması kuvvetle muhtemeldir. Bu çerçevede; alınan kredilerin ekseriyetle küçük ve orta ölçekli tüketim kredisi olduğu söylenebilir.

6.3.2. Reâyâ Sınıfına Mensup Borçlular

Kelime olarak *sığır*, *koyun sürüsü* anlamlarına gelen reâyâ; terim olarak *İslâm dünyasında yönetici konumundaki askerî tabaka ile ulemânın dışındaki vergi mükellefi olan halk* şeklinde tanımlanmaktadır. Osmanlı'da reâyâ, askerî zümre dışında kalan ve vergi ödeyen tüm kesimi ifade etmektedir (Öz, 2007, s. 490). Vakıflardan askerî zümre mensuplarının yanı sıra reâyâ sınıfından kişilerin de kredi aldıkları görülmüştür. Bu çerçevede, vakıflardan kredi alan reâyâ

³Mütevellî: Kelime olarak *başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen* anlamlarına gelen mütevellî; terim olarak *vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kişiye* denilmiştir. Detaylı bilgi için bkz.; Nazif Öztürk, Mütevellî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2006, 32, 217-220; Tahsin Özcan, *Osmanlı para vakıfları: kânunî dönemi üsküdar örneği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, 217.

sınıfına mensup kişilerin mesleki bilgileri ve aldıkları toplam kredi tutarları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Reâyâ Sınıfına Mensup Borçlular (1710-1715)

Meslek Türü	Kişi Sayısı	Kişi Oranı (%)	Kredi Tutarı (Akçe)	Kredi Oranı (%)	Kişi Başına Düşen Kredi Tutarı (Akçe)
Bahçıvan	34	4,90	257.894	7,32	7.585
Nakkaş	33	4,76	234.780	6,66	7.114
Nalbant	33	4,76	216.729	6,15	6.567
İpekçi	32	4,61	209.850	5,96	6.557
Doğramacı	32	4,61	205.789	5,84	6.430
Demirci	32	4,61	200.080	5,68	6.252
Çiftçi	27	3,89	192.318	5,46	7.122
Bıçakçı	23	3,31	180.542	5,12	7.849
Boyacı	23	3,31	170.650	4,84	7.419
Değirmenci	26	3,75	165.832	4,71	6.378
Arpacı	24	3,46	158.958	4,51	6.623
Sahaf	19	2,74	156.730	4,45	8.248
Attar	16	2,31	151.750	4,31	9.484
Yüncü	15	2,16	102.890	2,92	6.859
Hamami	15	2,16	80.870	2,30	5.391
Kömürcü	13	1,87	76.540	2,17	5.887
Kayıkçı	12	1,73	72.896	2,07	6.074
Sabuncu	12	1,73	68.950	1,96	5.745
Bostani	12	1,73	66.740	1,89	5.561
Çizmeci	12	1,73	59.875	1,70	4.989
Sarraç	12	1,73	52.341	1,49	4.361
Helvacı	11	1,59	45.780	1,30	4.161
Tüccar	11	1,59	40.890	1,16	3.717
Terlikçi	11	1,59	35.310	1,00	3.210
Ketenci	11	1,59	32.710	0,93	2.973
Kürkçü	11	1,59	29.850	0,85	2.713
Hurdacı	11	1,59	28.111	0,80	2.555
Dellâl	11	1,59	23.287	0,66	2.117
Çoban	10	1,44	22.710	0,64	2.271
Mezarcı	10	1,44	19.810	0,56	1.981
Samancı	10	1,44	18.539	0,53	1.853
Eskici	10	1,44	15.790	0,45	1.579
Balıkçı	10	1,44	13.457	0,38	1.345
Yazıcı	9	1,30	12.738	0,36	1.415

Ekmekçi	9	1,30	11.739	0,33	1.304
Kasap	9	1,30	11.216	0,32	1.246
Bakkal	9	1,30	10.451	0,30	1.161
Çömlekçi	9	1,30	10.328	0,29	1.147
Saatçi	9	1,30	9.827	0,28	1.091
Keresteci	8	1,15	8.745	0,25	1.093
Semerci	8	1,15	7.568	0,21	946
Taşçı	8	1,15	7.326	0,21	915
Usta	8	1,15	6.548	0,19	818
Berber	8	1,15	5.439	0,15	679
Aşçıbaşı	6	0,86	4.319	0,12	719
Şerbetçi	4	0,58	3.387	0,10	846
Deveci	2	0,29	2.760	0,008	1.380
Terzi	2	0,29	1.050	0,003	525
Bağcı	2	0,29	750	0,003	375
Toplam	694	100,00	3.523.439	100,00	-

Kaynak: İMŞSA, Evkâf Muhasebeciliği Mahkemesi 26/30 No'lu Muhasebe Defteri.

Reâyâ sınıfına mensup 49 farklı esnaf grubundan toplam 694 kişinin vakıflardan kredi aldıkları tespit edilmiştir. İşlem sayısı ve kredi tutarı bazında, bahçıvanlar ilk sırada yer almıştır. Bu durum, Osmanlı ekonomisinin tarım ağırlıklı yapısından kaynaklanmıştır.

6.3.3. Diğer Borçluların Unvanları

Vakıflardan kredi alanlar arasında, meslekleri zimem kayıtlarından tespit edilemeyen borçluların da olduğu görülmüştür. Mesleki bilgileri kaydedilmeyen bu borçlulara atfen hatun, efendi, çelebi, ağa, bey gibi farklı unvanlar kullanılmıştır. Bu nedenle, kayıtlarda geçen bu unvanlara sahip borçlular askerî zümre veya reâyâ sınıfına dahil edilememiş; unvan ve sıfatlarıyla ayrı bir kategoride değerlendirilmiştir. Meslekleri tespit edilemeyen borçlular ve aldıkları kredilerin toplam tutarları Tablo 5'te verilmiştir

Tablo 5. Diğer Borçluların Unvanları (1710-1715)

Unvan	Kişi Sayısı	Kişi Oranı (%)	Kredi Miktarı (Akçe)	Kredi Oranı (%)	Kişi Başına Düşen Kredi Tutarı (Akçe)
Sadece İsmi Yazılan	253	29,21	524.650	35,25	2.073
Hatun	245	28,29	353.756	23,77	1.443
Efendi	86	9,93	118.457	7,96	1.377
Çelebi	64	7,39	103.459	6,95	1.616
Ağa	52	6,00	95.642	6,43	1.839

Hoca	46	5,31	88.540	5,95	1.924
Seyyid	45	5,20	78.329	5,26	1.740
Derviş	39	4,50	54.380	3,65	1.394
Bey	24	2,77	45.671	3,07	1.902
Softa	12	1,39	25.621	1,72	2.135
Toplam	866	100,00	1.488.505	100,00	-

Kaynak: İMŞSA, Evkâf Muhasebeciliği Mahkemesi 26/30 No'lu Muhasebe Defteri.

Zimem kayıtlarında dikkat çeken bir husus, sadece isimleri yazılan borçluların diğer kesimlere nazaran daha yüksek meblağlarda kredi kullanmış olmalarıdır. Diğer bir husus ise bu borçluların ekseriyetle gayrimüslim olmalarıdır.

7. SONUÇ

Bu çalışmada; 1710-1715 yılları arasında İstanbul'da faaliyette bulunan toplam 120 para vakfının zimem kayıtları incelenmiş olup birtakım bulgulara ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; vakıflardan kredi alan borçluların yaklaşık %86'sının erkeklerden, %14'ünün kadınlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Vakıfların verdikleri toplam kredi tutarının ise yaklaşık %95'ini erkekler, %5'ini kadınlar kullanmışlardır. Bu veriler, vakıflardan kredi alanların ekseriyetini erkeklerin oluşturduğunu; ancak kadınların da azımsanmayacak oranda kredi kullandığını ortaya koymaktadır. Kadınların para vakıflarından sağladıkları kredi imkanından faydalanarak Osmanlı iktisadi yapısında etkin rol oynadıkları düşünülmektedir. Nitekim kadınların vakıflardan %10 ile %15 arasında değişen faiz oranlarıyla kredi aldıkları göz önünde bulundurulduğunda, aldıkları bu kredileri daha kârlı ticari faaliyetlerde kullandıkları kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca kadınların vakıflardan kredi vasıtasıyla aldıkları paraları, daha yüksek faiz oranlarıyla sarraflara verdikleri de göz önünde bulundurulması gerekir.

Bunların yanı sıra vakıflardan kredi alanların yaklaşık %80'ini Müslüman erkekler, %10'unu Müslüman kadınlar, %6'sını gayrimüslim erkekler ve %4'ünü gayrimüslim kadınlar oluşturmuştur. Vakıfların verdikleri toplam kredi tutarının ise yaklaşık %92'sini Müslüman erkekler, %3'ünü Müslüman kadınlar, %3'ünü gayrimüslim erkekler ve %2'sini gayrimüslim kadınların kullandıkları tespit edilmiştir. Bu veriler, para vakıflarının kredi verirken borçluların dini mensubiyetleri açısından ayrımcılık gözetmediğini ortaya çıkarmaktadır. Farklı etnik kökenlere mensup kişiler arasında ayrımcılık gözetmeksizin kredi vermeleri, para vakıflarının toplumsal sınıflar arasında mali dayanışmayı sağlayan bir köprü işlevi görmelerini sağlamıştır. Ayrıca yoksullukla mücadele ederek toplumsal barışın sürdürülmesine de katkıda bulunmuşlardır.

Vakıf borçlularının yaklaşık %59'u askerî zümre mensuplarından, %29'u reâyâ sınıfından ve %12'si mesleki durumu kaydedilmeyenlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, vakıfların kredi verdikleri borçlular arasında askerî zümre mensuplarının yanı sıra reâyâ sınıfından tüccar, zanaatkar, çiftçi ve farklı esnaf gruplarının buldukları da görülmüştür. Askerî zümre mensuplarının vakıflardan kredi almalarında kuvvetle muhtemel iki etken söz konusudur. Bunlardan ilki, Osmanlı ekonomisinin bozulmaya başladığı dönemlerde, devlet görevlilerinin önemli bir kısmının eski güçlerini kaybederek ailelerinin maişetini sağlamakla bile meşakkate düşmeleridir. Özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde yüksek enflasyona bağlı olarak yaşanan hayat pahalılığı, askerî zümre kesimini borçlanmaya yönlendirmiştir. Nitekim askerî zümre mensuplarının vakıflardan edindiği kredi tutarları incelendiğinde, bu kredilerin ekonomik krizin getirdiği zor şartlarda tüketim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu söylenebilir. İkinci etken ise Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında yaşanan savaştır. Reâyâ sınıfı mensuplarının da vakıflardan kredi almalarında iki faktörün etkili olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki, bireysel tüketim ihtiyaçlarını karşılamada ve savaş nedeniyle talep edilen olağanüstü vergileri ödemede zorlanmalarıdır. İkincisi ise iktisadi faaliyetlerde kullanmak üzere krediye başvurmalarıdır. Bu faaliyetler, zanaât düzeyinde geçimlik üretim veya küçük ölçekli ticari uğraşlardır. Görüldüğü üzere para vakıfları, başta esnaf ve tüccar kesimi olmak üzere, toplumun farklı tabakalarındaki kişileri tefecilerin yüksek faizlerinden korumuş; gerçekleştirdiği nakit sermaye aktarımıyla üretim ve ticaretin sürdürülmesinde etkin rol oynamıştır.

İncelenen dönemde İstanbul'da faaliyette bulunan vakıflardan toplam 2.443 kişinin 12.256.470 akçe kredi aldığı tespit edilmiştir. Kişi başına düşen ortalama kredi tutarı ise yaklaşık 5.016 akçe olarak gerçekleşmiştir. Para vakıfları savaştan etkilenen İstanbul halkının her kesimine demografik farklılıkları ve sınıfsal mensubiyetleri açısından herhangi bir ayırım gözetmeden kredi vererek savaşın halk üzerinde yarattığı ağır yükü hafifletmiştir. Vakıfların bu tutumu günümüz modern bankalarından farklı olmuş; enflasyon ve belirsizliğin arttığı, hatta merkezi devlet gücünün zayıfladığı dönemde bile toplumun muhtelif kesimlerinin kredi ihtiyaçlarını aksatmadan karşılamışlardır.

KAYNAKÇA

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi (İMŞSA) Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi 26/30 Numaralı Vakıf Muhasebe Defteri;

4-a	5-a	6-a	6-b	7-a	7-b	8-a	8-b	9-a	9-b	10-a
10b-2	11b-1	11b-2	13-a	13-b	14-a	15-b	16-a	17-a	17-b	18-b

19-b	20-a	21-a	24-a	26-b	27-a,	27-b	30-a	31-b	32a-1	32a-2
32-b	33-a	34-b	35-a	36a-1	36a-2	36b-1	36b-2	38-b	39-a	39a-1
39b-2	40-b	42-a	43b-1	43b-2	44-b	45-b	46-a	47-a	48-a	48-b
49-b	51-a	51b-1	51b-2	52a-1	52a-2	53b-1	53b-2	54-a	54b-1	54b-2
55-a	55b-1	55b-2	56-a,	57-b	58-b	59a-1	59a-2	59-b	61-a	61b-1
61b-2	62-a	62b-1	62b-2	63b-1	63b-2	64-b	65a-1	65a-2	66-a	66-b
67-a	67-b	68-a	69-a	69-b	70-a	70-b	71-a	72-b	73-a	73-b
74-b	75-a	75-b	77a-1	77a-2	78-b	79-a	79-b	80-a	81-b	82-a
83b-1	83b-2	84-a,	84-b	85-a	85-b	87-a	88-b	89-a	94-a	

Akgündüz, A. (1988). İslam hukukunda ve osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi. *Türk Tarih Kurumu*.

Apaydın, H. Y. (2001). Karz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 520.

Armağan, M. (2006). Osmanlı, bir vakıf medeniyeti. *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, (15), 169-171.

Aybakan, B. (2020). Muamele. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, 317.

Aydın, H. V. (2014). Selanik'te 18. yüzyılın ilk yarısında para vakıfları ve kredi işlemleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(1), 88. <https://doi.org/10.18513/egetid.69162>.

Aydın, M.A. (1999). *Türk hukuk tarihi*. 3.baskı, Hars Yayıncılık.

Bardakoğlu, A. (1992). Bey'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6, 13.

Bayartan, M. (2008). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve vakıf sisteminin şehre kattığı değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1), 158.

Bayındır, A. (1992). Bey' bi'l-vefâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6, 20.

Bulut, M., & Korkut, C. (2016). Finansal istikrar ve para vakıfları etkisi: rumeli para vakıfları örnekleri. *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi*, 2(1), 55-76.

Caner, A. (2021). Hayır kurumlarının gelirleri ve bunların sarf yerleri. *Amasya İlahiyat Dergisi*, (16), 491. <https://doi.org/10.18498/amailad.858488>.

Çiftçi, C. (2004). 18. yüzyılda bursada para vakıfları ve kredi işlemleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36), 97. https://doi.org/10.1501/tarar_0000000167.

Çizakça, M. (1995). Cash waqfs of bursa, 1555-1823. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 38(3), 314

Dumlu, E. (2015). XVI. yüzyıl osmanlı uleması arasında para vakıfları etrafında cereyan eden tartışmalar (ebussuûd, ibn kemal-çivizâde, birgivî). *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 0(44), 304.

Durmuş, M. E., & Bektaş. İ. (2017). Osmanlı'da muhasebe usûlü ve vakıf muhasebe kayıtları okuma kılavuzu. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 196-209.

Gedikli, F. (1999). İbdâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19, 262.

Günay, H. M. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 475.

- Gürsoy, Ç., & Özdeğer, M. (2022). Ebediyete bakış: balat şer'iyeye sicillerinde para vakfi kayıtları. *Bellekten*, 86(306), 567-602.
- Kaan, E. O. (2018). Finansman kaynağı olarak bey' bi'l-vefa, bey'bi'l-istiğlal ve bey'u'l-ine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 17, 238-239.
- Kallek, C. (2020). Mudârebe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, 358.
- Karaduman, G. (2020). 18.yüzyılda istanbulda tamirat, istibdâl ve icâreteyn bağlamında vakıfların sürdürülebilirliği. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 88.
- Kayahan, C., & Görkaş, İ. (2009). Osmanlı dönemi kalkınmanın finansman aracı olarak para vakıflarının kullanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 44(44), 214.
- Korkut, C., & Bulut, M. (2017). XV. ve XIX. yüzyıllar arasında osmanlı para vakıfları ve modern finans kurumlarının karşılaştırılması. *Adam Akademi*, 7(2), 169.
- Köse, M. Z. (2016). Galata'da ermeni sarraflar ve kredi işlemleri (1700-1720). *Tarih Dergisi*, (64), 80.
- Kurt, İ. (1996). *Para vakıfları nazariyat ve tatbikat*. Ensar Neşriyat.
- Mandaville, J. E. (1979). Usurious piety: the cash waqf controversy in the ottoman empire. *International Journal of Middle East Studies*, 10(3), 290.
- Öz, M. (2007). Reâyâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, 490.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı para vakıfları:kanûnî dönemi üsküdar örneği*. Türk Tarih Kurumu Basımevi .
- Özgüdenli, O. G. (2012). Vakfiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 467.
- Öztürk, N. (1986). Vakıfların idaresi ve teşkilat yapısı üzerinde düşünceler. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 22(2), 4-6.
- Öztürk, N. (1995). *Türk yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, N. (2006). Müteveli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32, 217-220.
- Pamuk, Ş. (2004). The evolution of financial institutions in the Ottoman Empire, 1600–1914. *Cambridge University Press- Financial History Review*, 11(1), 11-12.
- Semiz, Y. (2016). Osmanlı devletinde para vakıfları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19(1), 92.
- Sıdkı, H. (1308). Risale bey' ve şirâ. *Ebüzziya Matbaası*, 35.
- Şahin, B. M. (2020). Osmanlı istanbulu eyüp bölgesindeki vakıfların faiz ve kira gelirlerinin nakit sermayeleri üzerindeki etkisi: panel veri analizi (1769-1773). *İstanbul İktisat Dergisi*, 70(1), 188.
- Tabakoğlu, A. (2009). *Türkiye iktisat tarihi*. Dergah Yayınları.

- Türkoğlu, İ. (2013). Osmanlı devletinde para vakıflarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 189.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı devleti teşkiâtından kapıkulu ocakları I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1984). XVIII. asır türk vakıflarının iktisadi boyutu. *Vakıflar Dergisi*, 18, 5-41.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 479.
- Yıldırım, M. (2022). İstanbul şer'iyeye sicillerinde 20 no'lu muhasebe defterine göre para vakıfları (1693-1697). Doktora Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1, 2, 13,16.
- Yıldırım, M., & Oktar, T. (2022). Osmanlı-Avusturya savaşlarının para vakıflarına etkileri (1693-1697). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40. Yıl Özel Sayısı. 95, 97. <https://doi.org/10.54831/vanyyuiibfd.1126005>.